

*A MEGÉRTÉS OBSZCENITÁSA**

Egy este Claude Lanzmann-nal

Claude Lanzmann

A következőkben szó szerinti jegyzőkönyvét olvashatják Claude Lanzmann provokatív és sok vitát kavarázó estjének a Western New England Institutes for Psychoanalysis-ban (WNEIPA), melyre 1990 áprilisában került sor. Lanzmann úr megjelenése és az előadását követő vita sajátos körülményei különös erővel vetik fel a holocaust megértésének és kommunikálásának természetével kapcsolatos bonyolult kérdéseket. Lanzmann úr előadása és a lezajlott vita azt mutatja - a *Shoah* alkotójának és analitikus közönségének egyedülálló találkozása révén -, milyen ellentmondásos szerepet játszik a megértés a traumatikus tapasztalat megközelítésében.

A Western New England Institutes for Psychoanalysis Lanzmann-t a Yale-en tett második látogatása alkalmából hívta meg. A meghívás eredetileg úgy szólt, hogy vegyen részt a náci orvosról, Eduárd Wirths-ről szóló film vetítésén és vitáján, amelyet Dr. Louis Micheels pszichanalitikus, Auschwitz egyik túlélője és a *Dr. 117641: A Holocaust Memoir*¹ című könyv szerzője mutatott be. Amikor azonban Lanzmann megérkezett New Havenbe és magánúton megnézte a filmet, elutasította a részvételt a vetítésen. Abba azonban beleegyezett, hogy elmenjen a WNEIPA-ba és előadása éppen a film megvitatásának elutasításáról és a Wirths-film, valamint a *Shoah* közti különbségről szól.

A filmet (amelyet nyilvánosan nem vetítenek) Hollandiában forgatták, s dr. Wirths életét követi végig családtagjaival, barátaival és túlélőkkel készült holland és német nyelvű interjúk segítségével. Megkísérli feltárni, mi vitte rá dr. Wirths-t arra, hogy náci orvosá váljék, s bizonyos pontokon arra koncentrál, amit egyesek dr. Wirths ambivalenciájának tekintenek saját náci tevékenységével kapcsolatban, s amit e személyek szerint az is jelez, hogy megkísérelt megmenteni néhány foglyot (köztük dr. Micheelst), valamint az, hogy elfogatása után öngyilkosságot követett el. Az interjúk tehát nemcsak tevékenységével foglalkoznak, hanem korai és későbbi személyiségével és következtetett lelkiállapotával is. Ez a pszichológiai dimenzió állt a vita központjában és az a fajta betekintés, amelyet ez - a holocaust megértésében - jelent, s ez játszott szerepet abban, hogy Lanzmann nem volt hajlandó megnézni a filmet, valamint abban is, ahogyan a közönség az elutasítására reagált.²

A következőkben közölt felszólalások és megjegyzések felvétele azután indult, hogy Dr. Micheels megtartotta megnyitóját, amelyben Auschwitzról, a háború utáni hollandiai visszatéréséről s arról beszélt, hogy szükség volna rá, hogy a holocaustot övező csend falán rést üssünk.

Cathy Caruth

**Bevezetés Claude Lanzmann beszédéhez
(Shoshana Fennan)³**

Claude Lanzmann körülbelül hatvan éve született egy párizsi zsidó családban, amely elvágta a zsidó világhoz fűződő kötelékeit. A második világháború alatt az ellenállás diákvezetőjeként működött, tizenhét évesen gimnáziumi osztálytársaiból ellenálló csoportot szervezett a náci ellen. A háború után riporterként dolgozott: ilyen minőségében átment Kelet-Berlinbe is, s ő küldte az első riportokat Kelet-Németországból Franciaországba a hidegháborúról; később izraeli utat tett és tudósításokat írt a közel-keleti helyzetéről.

1970-ben Claude Lanzmann érdeklődése a filmezés felé fordult. Amellett, hogy a Jean-Paul Sartre francia filozófus által alapított, igen fontos párizsi folyóirat, a *Les Temps Modernes* igazgatójaként működött, két filmet is készített: *Pourquoi Israel* (Miért Izrael?, francia bemutatója 1973-ban volt) és 1985-ben a *Shoah* című filmet, amelyet bemutatása után a kritikusok azonnal az „évszázad filmeseményének” neveztek. Ma már tudjuk, hogy nemcsak az évszázad filmeseménye, mert nem egyszerűen egy film, hanem valóban forradalmi művészeti és kulturális esemény. Ez az, amiről a film bemutatója után évekkel még mindig beszélünk, s amit az Egyesült Államokban és Európában oly sokan tanulmányoznak és értelmeznek.

Milyen értelemben nyitott a *Shoah* (mind tartalmilag, mind eljárásaival) új utakat századunk kultúrájának, politikájának, történelmének és traumájának megértésében? A film egyik vonása, amelyet gyakran említenek, főként Európában, az Claude Lanzmann elképesztő pszichoanalitikus jelenléte a filmvászonon s az, ahogyan a film - az egyszerű értelmezés számára felfoghatatlan módon - a legforradalmibb és legradikálisabb pszichoanalitikai meglátásokat is magába foglalja. Megpróbálok megmutatni, milyen módon tűnik relevánsnak - alapvetően relevánsnak - a film a pszichoanalízis szempontjából, s hogy miért alapvetően releváns a film szempontjából századunk másik kulturális forradalma, a pszichoanalízis.

Egyfelől vannak olyan tartalmi kérdések, amelyek nyilvánvalóan közös kérdései a filmnek és a pszichoanalízisnek: mindenekelőtt az a tény, hogy mindkettő középponti témája a szenvedés, a szeretet, a gyűlölet, a félelem, a szadizmus és az erőszak. Ami azonban még szembetűnőbb, mint a tartalmi kérdések, az az eljárás, amely úgy tűnik, közös a filmben és a pszichoanalízisben. Természetesen látnunk kell a radikális különbséget is a kettő között: egyáltalán nem ugyanolyan jellegű vállalkozásról van szó. De akkor is megdöbbentő, ha számba vesszük a következőket. Először is, nyilvánvaló, hogy a film kutatás, az igazság keresése, ahogy a pszichoanalízis is az igazságot keresi; s hogy mindkettő a beszéden, a dialóguson, az interlokúció aktusán keresztül keresi az igazságot. Az igazság generálásának vagy felszínre hozásának folyamata pedig mind a pszichoanalízisben, mind a filmben egy jelenlét függvénye, a hallgató jelenlétéé - a filmvászonon vagy a dívány mögött. A filmben mindenütt érezhető Claude Lanzmann rendkívül erős jelenléte, az a jelenlét, amely hallgatásának mélységében és megszólalásainak hatékonyságában - az igazság feltárását célzó sikeres beavatkozásában - egyaránt tapinthatóvá válik. A jelenlét azonban először és alapvetően egy fizikai, testi jelenlét, s ez a materiális jelenlét lényegi tényező az igazság generálásának folyamatában. A második dolog az, hogy a film és a pszichoanalízis egyaránt az emlékek keresésére indul, a múlt keresésére, amely ugyanakkor a jelenben nyilvánul meg, a jelen és egyedül a jelen képein és eseményein keresztül, a beszéd pillanatnyi történéseiben. A beszéden keresztül valami történik a jelenben és ez hozza létre a múlt feltárulását a pszichoanalízisben éppúgy, mint a filmben.

A harmadik közös nevező a film időbelisége, amely megtöri a kronológiát, megtör egyfajta lineáris időbeliséget, noha a történelemmel foglalkozik. A film - igen hasonlóan a pszichoanalízishez - ismétléseken és egyre mélyülő körökön át működik: csak a körbenjárás révén haladhat előre. A film időbelisége a tempó tényezőjében, a

megnyújtott idő szükségességében is hasonlít a pszichoanalitikus folyamatra abban, hogy az igazság feltárulásának folyamata időt vesz igénybe, s nem is mehet végbe enélkül: a film kilenc és fél órán át tart. Ezt talán nem hasonlíthatjuk egy analitikus kezelés kilenc és fél évéhez, de csaknem ilyen hosszúnak tűnik a néző számára, a mozinézés megszokásait tekintve. Claude Lanzmann-nak tizenegy évébe került a film létrehozása, a folyamat szükségessége tehát minden szinten nyilvánvaló. A film létrehozása - hasonlóan a pszichoanalízishez - időt vesz igénybe, lassú folyamat, s gyorsabban, az időbeli folyamat nélkül nem is mehetne végbe.

A negyedik közös vonás a film megközelítése és a pszichoanalízis között az érdeklődés a részletek, a sajátos, nagyon-nagyon egyedi részletek iránt. A film újra meg újra áttér az absztrakt kérdések területéről a konkrét, aprólékosan részletezett kérdésekre, a maguk általánosságában felfoghatatlan történeti eseményekről az egyedi, konkrét emléktöredék megjelenítésére a filmvászonon.

Az ötödik - s talán legérdekesebb - közös pont a film és a pszichoanalízis megközelítése között, ami egyben radikálisan el is választja egymástól a két eljárást, az az a tény, hogy mindkettő a megértés határainál működik. A megértéshez való viszony a filmben és az új és újító tudományágként felfogott pszichoanalízisben egyaránt igen mély: a pszichoanalízisben ez eredendően új viszonyt jelent a megértéshez és a tudathoz. A film és a pszichoanalízis egyaránt a megértés szakadékaival és korlátaival dolgozik, s noha a film - mint mondtam - a lehető legradikálisabb pszichoanalitikai felismeréseket foglalja magába, mégis látnunk kell, hogy nem pszichológiai film, s hogy a pszichológiai megértés elutasítását, általánosabb értelemben pedig egyáltalán a megértés elutasítását foglalja magába. Ezt a legnehezebb felfogni ezzel a filmmel kapcsolatban. Ez a magatartás ugyanakkor implicit módon a pszichoanalízisben is jelen van, különösen a pszichoanalízis bizonyos áramlataiban. Azt hiszem, Claude Lanzmann művében az elutasításokat a legnehezebb megértenünk, s szeretnék megkockáztatni néhány megjegyzést ezeknek az elutasításoknak a komplex jelentésével kapcsolatban. Először is idézni szeretnék egy passzust egy pszichoanalitikus gondolkodónak abból a művéből, amely a megértés kérdésével foglalkozik. Az idézet Claude Lanzmann honfitársától, Jacques Lacantól származik, s azt hiszen, jelentősen hozzájárul a film attitűdjének megértéséhez. Lacan a következőket írja:

„Amikor elaborálunk egy tapasztalatot, nem annyira az számít, amit értünk, mint inkább az, amit nem értünk... Hányszor mondtam már szupervizorként, amikor azt mondják nekem: *azt hittem, értem, hogy ezt vagy azt akarja mondani*, hogy elsősorban arra kell ügyelnünk, hogy ne értsünk meg túl sokat, ne értsünk meg annál többet, mint ami jelen van a szubjektum diszkurzusában. Az értelmezés egészen más dolog, mint az, amikor azt képzeljük, hogy megértettünk valamit. Az egyik éppen ellentéte a másiknak. Azt is mondhatnám, hogy a megértés bizonyos elutasításának alapján táruul fel a pszichoanalitikus megértéshez vezető ajtó" (Lacan, 1975. 87-88).

Most pedig szeretném idézni Claude Lanzmann - egészen más szinten megfogalmazott - nyilatkozatát a megértés elutasításával kapcsolatban a *Shoah-ban*. Paradox módon ez az elutasítás - véleményem szerint - összefüggésben áll azzal a ténnyel, hogy műve nyomán *sokkal többet* érthetünk meg a holocaustból, mint azelőtt. Claude Lanzmann ezt írja:

„Elég, ha leegyszerűsítő módon fogalmazzuk meg a kérdést: miért gyilkolták le a zsidókat?, s máris megmutatkozik obszcenitása. Magában a megértési vágyban is abszolút obszcenitás rejlik. A *Shoah* létrehozásának tizenegy évében alaptörvényem ez volt: nem megérteni. A megértés elutasításához mint az egyetlen lehetséges erkölcsi és ugyanakkor mint az egyetlen lehetséges operatív attitűdhöz ragaszkodtam. A vakság számomra az alkotás elemi feltétele volt. A vaktságot a legtisztább látásmódként

kell itt érteni, a legtisztább tekintetként, az egyetlen módjaként annak, hogy ne forduljunk el attól a valóságtól, amely szó szerint vakító...

»Hier ist kein Warum«: Primo Levi elmondja, hogyan tanította meg az »Auschwitz« szóra egy SS őr: »Itt nincsenek miértek«, közölték vele azonnal, amikor megérkezett a táborba. Ez a törvény éppígy érvényes mindenkire, aki egy ilyen közvetítés felelősségét veszi magára [a *Shoah* által vállalt közvetítését]. Mert egyedül a közvetítés aktusa számít, és semmiféle érthetőség, azaz semmiféle valódi tudás nem előzi meg a közvetítés folyamatát" („Hier ist kein Warum", Lanzmann, 1990. 279).

Ezt a kvintesszenciálisan nehéz kijelentést kell szem előtt tartanunk, amikor - ezután - magát Claude Lanzmannat hallgatjuk.

Claude Lanzmann

Szeretném megköszönni, amit mondott. De bajban vagyok, mert nem tudom pontosan, mi ennek az estének a tárgya vagy témája, s mivel erről én tehetek, azt hiszem, magyarázatot kell adnom önöknek.

Eredetileg arról volt szó, hogy megnézzünk egy filmet dr. Eduárd Wirths-ről. Dr. Wirths tábori orvos volt Auschwitzban, ő válogatta ki az embereket a bejáratnál és bizonyos kísérleteket is végzett. Azután pedig meg kellett volna vitatnunk ezt a filmet - dr. Micheels, én magam, s mindenki más. Az este azonban más irányt vett. Miért? Mert amikor elfogadtam ezt a vitameghívást, még nem láttam a filmet, és soha nem is hallottam róla. Szerencsére tegnapelőtt meg tudtam nézni dr. Micheels-szel és dr. Dori Laubbal. Az elején azt hittem, talán dr. Micheels csinálta a filmet, egy idő után pedig azt gondoltam, hogy ő a film főszereplője, de - szerencséjére - nem így áll a helyzet. Nem ő csinálta a filmet és nem is szerepel benne.

Szóval láttuk ezt a filmet, ötven percig tartott, és minden tekintetben nehéz volt végignéznem. Először is szerintem nagyon rossz film; még azt sem tudjuk meg, *ki* csinálta (azt hiszem, két holland)⁴, ez a film senkinek a *szignóját* sem viseli magán. Azon tűnődöm, ki csinálhatta; nincs vágy emögött a film mögött. S azon is eltűnődik az ember, hogy képtelenség megtudni, mi a film témája. A végén azt kellett mondanom magamnak, hogy a film célja ennek a náci orvosnak a rehabilitálása, az ő „lelkének" a feltárása.

Nos, először is, miután én a *Shoah-t* elkészítettem, nem értem ezt a célt. Arra kértek, hogy vegyek részt ennek a rossz filmnek a vitájában, amely önelégülten nekilát, hogy feltárjon egy náci lelket. Nem is vagyok biztos benne, hogy önök mindannyian látták a *Shoah-t*, sőt meg vagyok győződve arról, hogy önök közül sokan nem látták. Persze értem, hogy sokkal könnyebb végignézni ezt az ötvenperces filmet egy náci orvosról, mint megnézni a *Shoah-t*. De azt gondolom, hogy csak az volna méltányos - méltányos irántam és méltányos az igazság iránt, ha - ha már le kell vetíteni ezt a filmet -, levetítenék a *Shoah-t* is. De talán ez túl bonyolult lett volna, egész éjjel fenn kellett volna maradni - de végül is miért ne? Máris látok itt olyanokat, akik mintha aludnának [nevetés]. Csak koncentráció, „szabadon lebegő figyelem" kérdése.

Szóval nagyon-nagyon dühös lettem Dori Laub barátomra és dr. Micheels-re, akit nagyon tisztelek. De azon felül, hogy félreértettek engem, mint a *Shoah* alkotóját, ez a film mindazt képviselte számomra, ami ellen mindig, minden erőmmel harcoltam. Shoshana Felman joggal említette azt, amit én a megértés szándékában rejlő obszcenitásnak neveztem. Az idézetet egy rövid szövegből vette, amelyet egy francia pszichológus-analitikus folyóirat, a *La Nouvelle Revue de la Psychanalyse* számára írtam. Egy külön-számba, amelyet a rossz, „Le Mal" kérdésének szenteltek. Megkértek, hogy írjak bele valamit, és mivel egy nagyon hosszú filmet csináltam, az írásaim napról napra rövidebbek lesznek, így aztán nem egészen egy oldalt írtam, és ezen az oldalon mondtam

azt is, amit Shoshana Felman idézett, de más dolgokat is, amelyeket nem idézett. Az akadémikus frivolitásról és *canailles*-ről [vulgáris trükkökről] beszéltem.⁵

Szeretném elmondani önöknek, miért háborodtam fel, amikor megnéztem a filmet. Ez a film, amelyet itt látnunk kellett volna, amit én letiltottam, egy náci orvos gyermekkori, csecsemőkori képével indul. Mosolygó csecsemő. Wirths doktor mosolygó, jóvágású kamasz volt. Az úgynevezett kutató vagy kérdező elmegy a Wirths család szülőhárosába és beszélget a járókelőkkel, akik feltételezhetően ismerték Wirths-t. Megkérdi tőlük: „Milyen ember volt?”, ők pedig azt felelik: „Ó, nagyon rendes, nagyon kedves ember volt”, és így tovább. Hitlerről is maradtak gyerekkori képek, vagy nem? Azt hiszem, egy pszichoanalitikus még egy könyvet is írt Hitler gyerekkoráról, egy olyan megértési kísérletet, amely nekem már önmagában obszcénnek tűnik. Mert mit kellene tulajdonképpen kezdenünk Hitler gyerekkorával? Talán felfedezzük, hogy Hitlernek problémái voltak az anyjával vagy az apjával, és ebből - ha szabad mondanom, harmonikusan - *levezethetjük* az ölést, a tömeggyilkosságokat, hatmillió ember elpusztítását és a többi. Nohát ezt hívom én obszcenitásnak, mert olyan óriási a diszkrepancia, a *szakadék* Hitler életének kezdetei és a végeredmény között. Ugyanez a helyzet a történettudományban, mert általában amikor az emberek meg akarnak érteni valamit - amikor nem értik a megértés szándékának obszcenitását -, 1933-mal vagy még korábban kezdik, *völkisch* ideológiákról beszélnek, a német szellemmel ellentétben zsidó szellemtől stb., vagy az apa képéről Hitler fejében. Ezek a magyarázatok (például a német munkanélküliségre való hivatkozás stb.) mind igazak és mind hamisak. Egyszerre igazak és ugyanazért hamisak. Ez nagyon lapos igazság, mivel nem lehet így továbbmenni - nem lehet a holocaustot levezetni. Lehetetlen. Ezek közt a feltételek közt - amelyek talán szükséges feltételek voltak, de nem voltak elégséges feltételek -, ezek között a feltételek között és háromezer ember, férfi, nő, gyerek elgázosítása között egyetlen gázkamrában feloldhatatlan a diszkrepancia. Egyszerűen nem vezethetjük le az egyiket a másikból. Nincs a kettő közt folyamatosság, szakadék van köztük, *szakadék*, és ez a szakadék mindig áthidalhatatlan marad.

Emlékszem, amikor elkezdtem dolgozni a *Shoah-n*, sok könyvet olvastam tiszteletben álló akadémikus szerzőktől, például Georges Moussy *La Formations de l'Esprit Allemande (A német szellem kialakulása)* című könyvét. Nagyon jó könyv. De miután elolvasta az ember, azt kell mondja: „Szóval ezek miatt a körülmények miatt gázosítottak el gyerekeket?” Ezt neveztem én a megértés szándékában rejlő obszcenitásnak - s ez több, mint obszcenitás, ez valódi gyávaság, mert az a gondolat, hogy képesek vagyunk harmonikusan - ha szabad megint így mondanom - levezetni ezt az erőszakot, csak az erőszakmentesség abszurd álma. Ez a rettenetből való kimenekülés útja, nem a vele való szembenézésé. Ez a menekülés manapság divattá lett, egyre inkább, ez az, amit franciául úgy neveztem, hogy „*élever le niveau de debat*”, a vita színvonalának emelése.

Emlékszem, volt egy vita néhány hónappal ezelőtt Párizsban a tévében a párizsi érsek és Elie Wiesel között. Tegeztek egymást. Rendkívül barátián viselkedtek. Persze elfelejtettem, hogy mindketten zsidók. Az érsek zsidó, de talán jó példája annak, amit szemléltetni szeretnék. Ő is „emelni” akarja a vita színvonalát. Azt mondta, amikor Auschwitzról vagy Treblinkáról volt szó: „Drága Elie, tudod, az igazi probléma, az igazi kérdés a rossz problémája. Ez az igazi kérdés.” Hát, amikor ilyesmit hall az ember, *les bras tombent* - teljesen elképed. Wiesel harcolt, de egy másik zsidó ellen harcolt, és mivel nagyon jó viszonyban voltak, nem tudott hatékonyan harcolni. A bíboros azt is mondta - és manapság mindenhol ezt hallja az ember -, hogy „az igazi kérdés nem az emberi nem, az emberiség ellen elkövetett bűn kérdése. Az igazi kérdés az, hogy ezek a bűnök az *emberi nem, az emberiség bűnei*.” Nos, a holocaust hamisítatlan esemény volt, megtörhetetlen esemény, „*infracassable*”, s most ezekkel a baromságokkal, ezzel a *canailles*-vel minden meg van engedve. Azt mondhatnánk, hogy nemcsak revizionisták vannak, olyan emberek, akik tagadják, hogy megtörtént, de ennél sokkal

messzebb terjed a revizionizmus: ez a vita az érsek és Elie Wiesel között, amit elmeséltem önöknek, bizonyos értelemben a revizionizmus sokkal perverzebb formája.

Ebben a filmben, ebben a szignálatlan holland filmben Wirths 1945 szeptemberében vagy októberében megadja magát a briteknek és a brit tiszt, akinek megadta magát, állítólag azt mondta nekik, „Hát, boldog vagyok, hogy kezet foghatok egy emberrel, aki négy millió ember haláláért felelős. Gondolkozzon ezen, holnap reggel újra beszélünk.” Aznap éjjel Wirths öngyilkosságot követett el. Na most ebben a filmben mindenki ennek az öngyilkosságnak a jelentésével foglalkozik, arról a büntudatról beszél, amit Wirths állítólag kifejezett az öngyilkosságával - mivel a megkérdezett tanúk Wirths felesége, egy jó német asszony, Wirths gyerekei, Wirths barátai, Wirths apja és így tovább, és a nézőnek meg kell békülnie ezekkel a náci nőkkel a fájdalmas szűzanya arcukkal.

De mi ennek az öngyilkosságnak a jelentése? Azt hiszik, hogy egy ember öngyilkossága a büntudat kifejezése, a büntudat elismerése? Én nem hiszem, végül is Hitler is öngyilkos lett, nem? Goebbels is öngyilkos lett, még a feleségét és a gyerekeiket is megölte, Himmler is öngyilkos lett, még Göring is megpróbálta megölni magát, amikor börtönbe csukták az amerikaiak Nürnbergben a kivégzése előtt, és mindannyian egy igen egyszerű oknál fogva követtek el öngyilkosságot: mert el akartak menekülni, *elmenekülni az igazságszolgáltatás* elől és *elmenekülni a kivégzés* elől és *elmenekülni az igazság* elől és *elmenekülni a történelem* elől.

Részben ezért kényszerültem rá a *Shoah* készítése közben, hogy bizonyos trükköket, nagyon speciális trükköket használjak. Át kellett vernem, meg kellett tévesztenem őket. Miért? Pontosan ismerték az esemény nagyságát, pontosan ismerték a bűn iszonyatát.

Mindannyian áldozatok vagyunk a csend összeesküvésében. Sok módon hallgathat az ember. Vannak ennek jó módjai és rossz módjai. Ha túlságosan sokat beszélünk a holocaustról, az a hallgatás egy módja, még hozzá rossz módja. Az én ízlésemhez képest túlságosan is sokszor történik ez meg ebben az országban.

Szóval Wirths öngyilkos lett. Az öngyilkosság katonai hagyomány. Én nem nagyon bánom, ha az emberek kioltják a saját életüket. De nem ilyen körülmények között. Nem így. Történetesen volt egy nővérem, aki harminchat éves korában megölte magát. Számomra az, amit ő csinált, a legmagasabb rendű emberi teljesítmény volt. De nem ez. Ezek az öngyilkosságok nem lehetnek mind egy síkon, egy szinten.

Van egy ember a filmben, Hermann Langbein, aki Wirths titkára volt, ma pedig Auschwitz-specialista, aki könyveket ír Auschwitzról, *Menschen in Auschwitz (Emberek Auschwitzban)* címen. (Azt hiszem, most már alaposan felkeltettem önökben a vágyat, hogy megnézhessék ezt a filmet [nevetés], de most már teljesen készen is állok erre, mert adtam bizonyos „használati utasításokat”. Erre szükség volt, mert van önök között néhány szűz elme! [nevetés]). Ez a Langbein specialista, aki Auschwitzról ír. Ismerem. Találkoztam vele a *Shoah* készítése idején. Elmentem Ausztriába, hogy találkozhassek vele. Semmit sem tudott mondani. Komolyan, semmit a világon. Maga az üres emlékezet. A *Shoah-t* éppen ilyen emberek ellen építettem fel. Ha látták a *Shoah-t*, emlékezhetnek rá, hogy a film második részében megérkeznek Auschwitz zsidó túlélői, nagyon sajátos fajta túlélők. Beszélnek a politikai foglyokról Auschwitzban, a német politikai foglyokról, akiknek sikerült átvenni a hatalmat a korábbi foglyoktól - a gyilkosoktól, a bűnözőktől stb. Ezt az SS-hierarchia magasabb szintjeinek egyetértésével és köszönetével tették - s ezeknek az embereknek az életében óriási javulás állt be. De talán emlékeznek a zsidók lemeszárlásának történetére a cseh családi táborban a *Shoah-ban* (Rudolf Vrba és Filip Müller meséli el). Langbein az ellenállási mozgalomhoz tartozott Auschwitzban, az ellenállási mozgalom egyik főnöke volt. S elmagyarázzák, hogy valahányszor valamilyen ellenálló tettről volt szó, az ellenállás főnökei sose csináltak semmit. És amikor a cseh családi tábor zsidói az ellenállási mozgalom vezetőinek segítségét kérték, az utóbbiak egyszerűen nem csináltak sem-

mit. Adtak nekik némi kenyeret és hagymát, és kész. Rudolph Vrba pedig, aki 1944. április 7-én szökött meg Auschwitzból, joggal állítja (kifejezetten beszél erről a *Shoah*-ban), hogy az auschwitzi ellenállási mozgalmat nem egy felkelés érdekében szervezték, hanem a túlélés érdekében - az ellenállás tagjainak túlélése érdekében.⁶ Persze nem a zsidók túlélése érdekében, mert ezek között a politikai foglyok között nem volt zsidó. (Csak azért mondom ezt, hogy megmagyarázzam, miért dühödtem fel tegnap [a holland filmen, amiben Langbeint valódi tanúként kezelik]. Ez az objektivitás egyetlen útja. Az egyetlen objektivitás az *esprit de parti*.)

Szóval, ez a Langbein beszél hozzám. Wirths titkára volt, és hazug arccal beszél, ez teljesen biztos. Ezért mondtam, hogy egyáltalán nem emlékszik Auschwitzra. Az ő világa, a gázkamrában dolgozó embereknek a világa és az elgázosított emberek világa között tökéletes a szakadék (az ő világáról nem is beszéltünk). Ez az ember nem tanú. *Nem tanú*. Ez a Hermann Langbein *hamis tanú* Auschwitz ügyében. És ezt nyilvánosan is ki fogom jelenteni. Ezért volt annyira nehéz végignéznem őt ebben a filmben, amely egy náci képét igyekszik tisztára mosni.

Szóval, ha most meg akarják nézni a filmet, semmi kifogásom ellene. De úgy tudom, hogy a *Shoah* néhány részletét is előkészítették. Talán szívesebben beszélgetnek - ami jobban tetszik. Szabad ember vagyok egy szabad országban. Még szabadabbnak érezném magam, ha dohányozhatnék. Maguk döntenek. Akarnak beszélgetni?

Válaszok

Al Solnit: Szórol szóra követtem, amit mondott, Claude Lanzmann. A szívemhez és az eszemhez is szólt. Egyetérték Shoshana bevezetőjével, hogy a valódi tudás nem ugyanaz, mint a teljes tudás idealizálása, az egész nyugati társadalom illusztrációja. Abban is csatlakozom önhöz és Shoshana Felmanhoz, hogy a valódi tudás az, amikor ismeri az ember a tudásának határait. Az előadása nagyon drámai volt. Nem értek mindennel egyet, de azt hiszem, csalódott is lenne, ha mindennel egyetértenék. Erő volt abban, ahogy bemutatta a művészt, egy alkotó elmét, amely leírja, milyen rettenetes lehet az ember embertelensége a másik emberrel szemben, akár a nemzeti politika szintjén, akár egyéni értelemben.

Azt hiszem, Shoshana Felmannak igaza van abban, hogy vannak olyan helyek, ahol a pszichoanalitikus elmélet és a holocaust megértésére irányuló folyamatos erőfeszítések összetalálkoznak, még ha az emberi tapasztalat különféle szintjeivel foglalkoznak is és ha csak azt segítenek is megragadni egymásnak radikálisan eltérő nézőpontjaikból, ami végső soron felfoghatatlan. Annak ellenére, hogy láttuk a *Shoah*-t és hallottuk ezt a rendkívüli előadást, még további gondolkodásra van szükség ahhoz, hogy megközelítsük és befogadjuk azt, amit a *Shoah* és ön megmutatott és elmondott nekünk. Remélem, még *legalább* húsz-harminc évig fogunk erről gondolkodni. Hálás vagyok önnek, amiért eljött ide és elmondta, amit mondott.

A hallgatóságból: Azon tűnődöm, hogy a többi előadó is egyetért-e azzal, hogy ennek a filmnek a megtekintése ártalmas lenne az egészségünkre?

Al Solnit: Nem hiszem, hogy ártalmas az egészségére, de én inkább Claude Lanzmann szeretném hallani.

Hallgató: Azt hiszem, méltányos volna kijelenteni, ha körülnézünk itt a közönségen, hogy a *Shoah* megnézése bizonyos értelemben házifeladat volt ehhez a találkozóhoz. Biztos lehet benne, hogy mindenki megcsinálta a házifeladatát. Egészen bizonyos vagyok benne, hogy mindenki látta, és hogy mélyen meg volt rendülve tőle és sose fogja elfelejteni, és élete hátralevő részében mindig gondolkodni fog róla. De azt

hiszem, a reakcióhoz hozzátartozik az is, hogy miután azt vártam, hogy megnézzük a Wirths-filmet és aztán ehelyett ön beszélt itt róla ahelyett, hogy láthattuk volna, azt hiszem ez egyfajta áttéti tapasztalat, amilyen a pácienseinké a klinikán. Az önnel szerzett tapasztalat valami fogalmat ad az embernek az egész folyamatról. Azt hiszem, az egyik dolog, ami felkeltette a kíváncsiságom - kis dolog, de érdekel -, az az, amikor az előadásában valahol azt mondta, hogy voltak bizonyos trükkök, amelyeket kénytelen volt felhasználni ahhoz, hogy elérje a *Shoah* céljait. Úgy is megközelíthetjük azt, ami ma este történt, hogy volt itt egy trükk, amire önnek szüksége volt az előadásához, azaz hogy ne vetítsék le a filmet, még részben sem. Talán csak ötven percig tartott volna, de akkor kevesebb jutott volna a vitára. Én sem szólalhattam volna meg. És mindannyiunkat megfosztott volna az előadásától. Én ezt nagyon érdekesnek találok. És amikor azt mondja, hogy talán a megjegyzései jobban felkeltették az érdeklődésünket a film iránt, én is azok között voltam, akik közbeszóltak, hogy „így van”. S amikor valaki előttem azt mondta, hogy a film árt az egészségünknek, azt hiszem, úgy érezte, hogy ez szükségtelen trükk volt, hogy láthattunk volna valamit belőle, vagy talán később, egy másik találkozáson majd megnézhetjük, és akkor az az előnyünk is megvan, hogy hallottuk az ön megjegyzéseit.

CL: Jó. És mit kíván?

Hallgató: Jobban szeretném hallani a megjegyzéseit, de azt szeretném, ha beszélne valamiről, amit perverznek és obszcénnek nevezett, de szerintem valódi kérdés: a rossz kérdéséről, az ember embertelenségéről a másik emberrel szemben. Ahogy mondta, meg kell értenünk, hogy a holocaust nem magyarázható bizonyos körülményekkel - ezek talán szükségesek, de kétségtelenül nem elégséges feltételei voltak annak, hogy megtörténjék. Az ön filmjét úgy tekintem, mint egyfajta kísérletet arra, hogy elgondolja, mi történik ténylegesen a világban és hogyan történhetett ez, és ezt a kérdést mindannyian feltesszük magunknak. Mert végül is ember tette ezt emberrel.

CL: Igen. De az ember nem léphet a problémáknak, a kérdéseknek erre a területére. Azt hiszem, Shoshana már mondta, de én most elisméltém, hogy a valódi probléma a közvetítés, noha azt hiszem, nincs valódi tudás a közvetítés előtt. Nehéz elmondani, nehéz elmagyarázni, nehéz megérteni. Én így látom és így érzem a dolgokat. Persze vannak történelemkönyvek. Vannak nagyon jó könyvek. Én a *Shoah-ban* nem próbáltam új dolgokat hozzátenni a már meglévő tudásunkhoz vagy dokumentumainkhoz. Egyáltalán nem ez volt az én problémám, annak ellenére, hogy bizonyos dolgokat megmutattam a történészeknek, mivel ők általában inkább írott anyagokkal dolgoznak. Nem értem az írott anyagnak ezt a kultuszát, hiszen írásban ugyanúgy lehet hazudni. De ennek ellenére, ami fontos volt nekem, amiről a dolog szólt, az pontosan a közvetítés. Azt akarom mondani, hogy ha korábban is létezett volna a tudásom, akkor, azt hiszem, sose csináltam volna meg a filmet. Gyakran megkérdezik: „Mikor tudta meg, mi történt a zsidókkal a háború alatt?” A legösszetettebb válasz erre az, hogy akkor, amikor elkezdtem dolgozni a filmen. Azelőtt a tudásomnak nem volt ereje, szilárdsága. Absztrakt tudás volt, üres tudás. A *Shoah* egész folyamatának az volt a célja, hogy összekapcsolja, összefűzze, végrehajtsa a visszaemlékezés egész munkáját. Azt hiszem, van Freudnak egy szava erre a folyamatra: *Durcharbeitung* (átdolgozás). Hogy az emberi nem mit tehet az emberi nemmel, az, másfelől, számomra olyan irreleváns, mint például az Isten létezéséről folytatott vita. Ezzel semmit se tudok kezdeni.

Hallgató: Nagyon tetszettek a megjegyzései. Felhívta a figyelmemet arra, hogy sokféle módon tudhatunk, és hogy a tudás különbözik a megértéstől, nem szinonimája annak. A megértés néha csak egy útja a tudásnak, néha a megértés akadályozza a tudás

más útjait. Sokan közülünk úgy élik le az életüket, hogy a dolgokat csak bizonyos szempontból ismerik. Valójában a klinikai munkánk egy részével kapcsolatban támadt egy gondolatom, válaszul az ön megjegyzéseire, a különbség a gondolkodás mint elsődleges folyamat és a gondolkodás mint másodlagos folyamat között. Az elsődleges folyamat a tudás egy útja és a munkánk java részét azzal töltjük, hogy megpróbálunk az elsődleges folyamat jellegű gondolkodásból a másodlagos folyamat jellegű gondolkodásba átvinni dolgokat, megfelelő és hasznos célok érdekében. A kérdés az, milyen különböző útjai vannak a tudásnak a különböző ügyekkel, problémákkal vagy eseményekkel kapcsolatban. A tudás egyes útjai talán erősebbek, gazdagabbak vagy jobbak, mint a tudás más útjai...

CL: Szeretném hozzáfűzni ehhez, hogy nem vagyok pszichoanalitikus.

Hallgató: Érdeklí önt valami a bűnösök, a náci tapasztalatában?

CL: Mi a bűnösök tapasztalata? Mit nevez ön a bűnösök tapasztalatának?

Hallgató: Bármit, ahogyan értelmet tulajdoníthat neki, ismeretet szerezhet róla, ahogy az áldozatok tudásának a közelébe került. Érdeklí-e önt egyáltalán a bűnösök szempontja?

CL: Nem. Egyáltalán nem. A *Shoah-ban* világos, hogy valahányszor azt akarják mondani nekem, hogy „én nem tudtam, én nem akartam”, azt mondom: „nem, most nem önről beszélünk. Engem ez nem érdekel.” Egyedül így tudhattam meg tőlük az igazságot. Képzelsen el egy beszélgetést mondjuk a treblinkai SS-esek és köztem az életükről, arról, hogyan jutottak idáig, hogyan jutottak el ide. Ezzel már próbálkoztak. Rengeteget beszélnek a szüléikről, a gyerekkorukról, az iskolás éveikről. És van egy szakadék, és pontosan tudják, hogy azt nem tudják áthidalni.

Hallgató: Ez az, ami obszcénné válik.

CL: Pontosabban az volna obszcén, ha megpróbálnák áthidalni a szakadékot. Ez művészi és erkölcsi kérdés is. A hatékonyság kérdése is - az *operativitás* kérdése, különben sose beszéltek volna, sose mondták volna el, amit elmondanak a *Shoah-ban*. És amit elmondanak a *Shoah-ban*, az nagyon fontos, mert ezeket a dolgokat még sosem mondták el. Ez a gyilkolás gépezetének vagy a pusztítás folyamatának aprólékos leírása. És még amikor hazudnak, akkor is világos, hogy azt teszik.

Hallgató: Lanzmann úr, én azt hiszem, ahogy visszaemlékszem a *Shoah-ra*, amit három évvel ezelőtt láttam, amikor ön itt járt, hogy a film a bűnösökről is mondott nekünk valamit. Nagyon élesen emlékszem a jelenetre a templom előtt a paraszttal és annak a nőnek a megjegyzésére, akit egy kicsit provokált a trükkjeivel. És a rossz banalitásának érzésére. Valahogy az az érzésem, hogy az ellenvetése a dr. Wirths-ről szóló filmmel szemben, amit én nem láttam, az a film banalitásának szól. Hogy azt az embert egyszerűen egy közönséges emberként mutatja be, gyerekekkel, serdülőkkel és felnőttekkel. Én azt hiszem, éppen ez a dolog lényege. Hogy a rossz és a brutalitás bizonyos körülmények között szinte mindenkiből előjön. És hogy a gonoszságban tulajdonképpen van valami banális. Nagyon elevenen emlékszem arra is, hogy megnéztem Eichmann Rohrschach-tesztjét. Egy kispolgári könyvelő volt a szadizmus enyhe vonásaival, de semmi örület nem volt benne.

CL: Ez éppen azt mutatja, miért kell félretennünk a pszichológiát, nem? [nevetés] - ha az egyetlen eredmény, amihez el tudunk jutni, a rossz banalítása. Mert számomra,

először is, amit ön mondott, az nem igaz. Ön a templomi jelenetről beszél. A templomi jelenetben vannak bűnösök. A bűnösök a németek voltak. A templomi jelenetben lengyelek vannak. A lengyelek nem gyilkolták le a zsidókat.

Hallgató: De az volt az érzésem, hogy abból a nőből is lehetett volna bűnös.

CL: Ez túlzás. Nehéz volna megmondani. Egyáltalán nem vagyok benne biztos és ez az egész dolog a rossz banalitásával - Hannah Arendt⁷, engedelmeivel, írt ennél jobb dolgokat is, nem? - Azt hiszem, hogy ezek az emberek pontosan tudták, hogy amit csinálnak, az nem banális. Talán banálisak voltak, de tudták, hogy amit végrehajtanak, az egyáltalán nem banális, biztos, hogy nem az...

Hallgató: Amit mondanom kell, az nagyon fájdalmas. A történelemből való tanulás nehézségeiről van szó, és hogy a történelem különféle maszkokban ismétli önmagát. A *Shoah* az a nézet, amit ön bemutat nekünk. Nem kétlem a valódiságát, hogy az emberi történelem abszolút félelmetes, rettenetes és felfoghatatlan aspektusát mutatja be. De a náciok egyfajta könyvégetéssel kezdtek. Azzal, hogy kijelentették, hogy vannak dolgok, amiket az embereknek nem szabad látniuk, mert rosszat tesznek a népnek. Mert túlságosan ellenkeznek az elképzeléseikkel. Mert rosszul mutatják be a dolgokat. Mert nem szabad megengedni, hogy az emberek maguk döntsék el, mit gondolnak róluk. Egyáltalán nem a Wirths-film mellett akarok érvelni. Lehet, hogy szörnyű film. De nagyon csalódott vagyok és nagyon mérges, hogy nem adták meg nekem a lehetőséget, hogy én döntssem el, mit gondolok róla és hogy ennek igazolására ön egy olyan ideologikus álláspontot hozott fel, amely pontosan azt ismétli meg, aminek a megértéséhez hozzá akar segíteni minket. Ezt nagyon aggasztónak találom [hangos tetszésnyilvánítás].

Hallgató [Lanzmannhoz, magyarázatképpen]: A hozzászóló úgy érzi, hogy meg kellett volna engedni, hogy az emberek a saját fejükkel gondolkodjanak.

CL: Beismerem, hogy bűnös vagyok. De csak egy dolgot akarok mondani. Ha a filmet most levetítik, akkor egyszerűen kimegyek a folyosóra és elszívok egy cigarettát. Nem akarom még egyszer látni, ennyi az egész. Túl sok nekem. Egyáltalán nem akarom kényszeríteni önöket. Ha ezt tenném, először is őszintén megmondanám. Vállalom a felelősséget azért, hogy nem vetítették le a filmet.

Hallgató: Azt hiszem, ez teljesen rendben van, hogy azt mondja, önt túlságosan felkavarná, ha látná. Én ezt teljesen elfogadom.

CL: Egyszerűen csak abszolúte unalmas. Nem tudom, mit akar mondani ez a film.

Hallgató: Ezzel én nem értek egyet. Honnan tudnánk, mit mondana nekünk, mielőtt láttuk volna?

CL: Tényleg meg akartam védeni önöket. De ha a társaság többsége a film mellett van, akkor megnézhetik a filmet.

Hallgató: Nagyon érdekelne, hogy dr. Micheels - ő nagyon szelíd ember, de ehhez a filmhez személyesen, dr. Micheels, önnek nagyon sok köze van. Ismeri az embereket. Mondana valamit róla? Szinte egyikünk sem látta a filmet. Hallottuk egyvalaki véleményét a filmről. Engem érdekelne az ön véleménye.

CL: Igaza van. (Én is szelíd vagyok!)

Dr. Micheels: Engem azért érdekelt a film, mert történetesen attól az embertől hallottam róla - Nórától -, aki a menyasszonyom volt, mikor a Harmadik Birodalom bekebelezte Hollandiát. Amikor három vagy négy évvel ezelőtt meglátogattam, elmondta, hogy részt vett ennek a filmnek a létrehozásában és hogy a filmet elég jól fogadták. Úgy tűnik, nemcsak Hollandiában. És amikor elmondta, hogy ki mindenki szerepelt még a filmben, például Hermann Langbein, akkor nagyon kíváncsi lettem, ahogy most már minden bizonnyal önök is. Amikor legközelebb Hollandiába mentem, úgy intéztem, hogy találkozhatassak a film alkotójával - nem volt könnyű. De végül is elkaptam az illetőt, Rolf Orthelt. Az asszisztense levetítette nekem a filmet. És rám elég nagy hatást gyakorolt. Először is azzal, hogy a filmben újra láttam azokat az embereket, akikkel már régóta nem találkoztam, némelyikkel pedig sohasem. Különösen nagy hatást tett rám, hogy negyven év után láttam ezt a Műnch nevű SS-orvost - le van írva ez a könyvemben és Lifton könyvében is (1986) -, aki rendkívül sokat segített nekem és sokunknak. Bizonyos értelemben azt is mondhatnám, hogy nem lennék most életben, ha ő nem hozott volna nekem különféle gyógyszereket a kórházba, mikor egy vakbélműtét után hashártyagyulladás kaptam. Szóval érzek bizonyos hálát ez iránt az ember iránt. Ezenkívül máskor is próbált nekünk segíteni. Ő volt az egyetlen SS-orvos, aki kitartóan elutasította, hogy részt vegyen a „válogatásban” és sikerült felmentetnie magát a gyilkos „kötelesség” alól. Talán azt mondhatják, hogy amikor adott nekünk egy puskát, azért tette, hogy segítsünk neki. Ez nagyon is igaz lehet. Aki soha nem volt SS iga alatt, annak nagyon nehéz elképzelni, micsoda kontrasztot jelentett a nagyon kevés kivétel. Azokra az SS-ekre gondolok, akik az emberség nyomait mutatták, például a nevén szólították az embert. Az a dolog is érdekelt, hogy ez a film Wirths-ről szólt, aki a legfőbb orvos volt Auschwitzban és a környező táborokban. Orvos lévén, nemcsak a tisztán orvosi dolgokért felelt, hanem - a „végső megoldás” miatt - azért is, hogy az embereket a gázkamrákban gyilkolták le, és a krematóriumért. A náci rendszerben ez is orvosi ügynek számított. A náciknak azzal a faji dogmájával volt kapcsolatban, hogy a zsidók és az ő vérük tisztátalan és megfertőzheti a német felsőbbrendű fajt, s ezért halálos ellenségnek tekintették őket. Legalábbis ez volt a racionalizáció. Még mindig iszonyatosan rémületes, hogy a német orvosoknak legalább harminc százaléka lelkesen támogatta Hitlert akkoriban, aki erősen függött tőlük a maga náci genetikájával. Szóval Wirths, azt hiszem, felelőssé tehető az egész faji mészárlásért Auschwitzban.

Persze először láttam a filmet. Olyan érzés támadt bennem, hogy többet akarok tudni erről a filmről. Szerettem volna még egyszer látni és megmutatni néhány barátomnak, hogy meg tudjam, mit mondanak ők róla. Körülbelül négy év és igen bonyolult próbálkozások után végül rávettem a film készítőjét, hogy küldje el nekem. Megmutattam néhány barátomnak és analitikusoknak is, és mindannyiukra nagy hatást gyakorolt. Azt senki sem mondta, hogy különösen tetszett vagy nem tetszett neki, de mindenkire nagy hatással volt és elgondolkodtatta őket. Valóban felkelt mindenféle érzelmeket.

Egy dolog, amit mondanom kell róla, és amit maga [Claude] felhozott a filmmel szemben. Ön azt állítja, hogy ez kísérlet Wirths rehabilitálására. Én nem látom ezt a filmben. Ellenkezőleg, a szereplők egyáltalán nem rehabilitálják Wirths-et, kivéve talán Langbeint, akinek volt némi befolyása Wirths-re, ami a táborlakóknak jót tett, de neki nagy kockázatot jelentett. A résztvevők majdnem mind elítélték Wirths-et.

Most pedig az öngyilkosság kérdése, amit maga felvetett. Azt jelentette-e ez, hogy bűnösnek érezte magát? Valamilyen, senki által sem ismert okból öngyilkos lett, de ha azt kérdezi, mi az igazságos büntetés ezekre a bűnökre, azt hiszem, nem tudok kigondolni vagy elképzelni megfelelő büntetést. Amikor legutóbb Hollandiában jártam, kiengedtek két náci, Fischert és Aus der Funtent, akik a hollandiai zsidók deportálását, a hollandiai zsidók megsemmisítését irányították - többek közt a szülei-
imét - miután a háború vége óta börtönben tartották őket, s néhányan megkérdeztek,

mit érzek ezzel kapcsolatban. Csak azt mondhattam, hogy nagyon nehéz valamit is érezni. Amit tettek, az túlságosan felfoghatatlan ahhoz, hogy érzelmileg megfelelő választ adhassunk rá. Szóval mit gondolok a kiengedésikről? Igen, azt hiszem, talán benn kellett volna tartani őket a börtönben, noha öregek voltak és elég betegek. Nagyon nehéz, ha az ember bosszút akar állni: hogyan tehetné? Megöli őket? Az túl könnyű. Nem öli meg őket? Az is túl könnyű. Mit lehet tenni akkor? Ebben az értelemben semmit sem tehet az ember.

Miközben nap mint nap átgyalogoltam Auschwitzból a laboratóriumba, ahol egy éven át dolgoztam, a holland csoportommal büntetéseket találtunk ki a különböző SS-ek számára, akikkel kapcsolatban álltunk. A legrosszabbak kapták volna a legrosszabb büntetést. De megfelelő büntetést *soha* nem tudtunk kitalálni. De volt egy büntetés, amit a holland áruló és náci-führer Mussert számára találtunk ki. Lenne egy nagygyűlés, több ezer ember egy stadionban Amszterdamban - egy nagy, olyan óriási stadionban, mint egy futballstadion -, középen lenne egy rakás robbanóanyag és ő egy széken ülne a dinamit tetején. Lenne egy nagyon hosszú gyűjtőszinór, ami Rotterdamból indulna és a rádió beszámolna róla, hol tart éppen a gyűjtés, ahogy egyre közelebb ér. Amikor megérkezik a stadionba, egy kisfiú odalépne a dinamithoz és eltaposná a tüzet, csak másodpercekkel azelőtt, hogy felrobbanna. Akkor bejelentenek: „Most pedig előről kezdjük.” Újra és újra. Mintha ez volna a bosszú egyetlen módja. Persze ez lehetetlen. Ez az egyik nagy probléma. Pontosan ezt éreztük *mi* akkoriban, hogy puskaporos hordón ülünk, és nem tudjuk, mikor fog felrobbanni.

Dori Laub: Szeretném fenntartani magamnak a jogot, hogy néhány zárómegjegyzést tegyek. Azt hiszem, olyan kérdésekkel kerültünk szembe, amelyek iszonyatosak és nem múlnak el és nem döntés kérdései. Nagyon nehéz szembenézni az igazsággal. Shoshana utalt erre, Claude beszélt róla. Ebben az értelemben nagy a kísértés, hogy elmeneküljünk előle. Ebben a kontextusban egyáltalán nem értek egyet a „trükk” kifejezéssel, ami csalást implikál (Claude Lanzmann eljárásaival kapcsolatban). Ha hallani akarjuk az igazságot, akkor erre valamilyen erőnek kényszerítenie kell minket. És ha ehhez szükség van valamire, legyen. A döntés szabadságával kapcsolatos érvek eltörpülnek az igazsággal való szembenézés szüksége mellett.

Hadd osszam meg önökkel saját élményemet ezzel a filmmel kapcsolatban. Bizonyos mértékig én vagyok a felelős azért, hogy meghívtuk Claude-ot az erről szóló beszélgetésre. A film német részeit mind értettem. Nem értettem a tanúk holland szövegét. Tehát a németek beszéltek. Azzal az érzéssel jöttem el, hogy itt megkíséreltek értelmet adni valaminek azzal, hogy normalizálják, olyan típusokba sorolják a szereplőket, amelyek könnyen érthetők. Én értem, hogy a németek ennél messzebb nem tudnak elmenni a történelem megértésében. Ez magába foglalja az apa megjegyzését is, amikor Wirths panaszkodik, hogy nem bírja tovább: „Fiam, ez az a hely a világon, ahol a legtöbb jót teheted. Tarts itt ki.” Az apa kétszer ismétli el ezt a megjegyzést. Egy pillanatra meghatódtam. Mivel az apa, akit erényes emberként mutatnak be, megpróbál értelmet adni a fiának, aki egy tömeggyilkos, és ez a fajta értelemadás az egyetlen módja annak, hogy ezzel a tudással tovább tudjon élni. Talán ezzel járult hozzá az apa a történelemhez, ezzel a küzdelemmel, amit a szemünk előtt folytat.

Március elején újra láttam a filmet, ezúttal a holland részek fordításával, és hallottam a túlélők vallomásait. Az asszonyét, aki leírta, milyen kísérleteket végzett Wirths, a magatartását, a szadizmusát, részleteket mondott el arról, hogyan szegte meg Wirths azt az ígéretét, hogy a terhes nőt kímélni fogja. És rájöttem, hogy a film bizonyos értelemben átverés. Az ügyetlen és gyenge német magyarázkodási kísérletek és a túlélők magyarázatai egyáltalán nincsenek egyensúlyban. A német próbálkozások súlytalanok. Nem elégségesek. Valami aránytalanság volt itt. S úgy gondoltam, helyesebb, ha nem tesszük ki magunkat egy ilyen információnak. Ha egy estét a náci jellem elégtelen tanulmányozásának akarunk szentelni, akkor nem jól bánunk az időnkkel.

Szeretném egy olyan példával zárni, amelyet a frankfurti Pszichoanalitikus Intézet elnöke, Clemens de Boor mondott el nekem a saját analíziséről. Elment a híres holland analitikushoz, Hempl de Groothoz a háború után, és megkérte, hogy analizálja őt. Dr. de Groot ezt mondta dr. de Boornak: „Náci volt a háború alatt? Ha igen, menjen valaki máshoz. Akkor nem tudom magát analizálni.” Amint ez a példa mutatja, azt hiszem, az analitikusnak néha joga van a visszautasításhoz, hogy megértését és analitikus empátiáját növelhesse.

Szerkesztette Cathy Caruth
David Rodowick segítségével

Babarczy Eszter fordítása

JEGYZETEK

1 Dr. Micheels a WNEIPA tagja és a Yale School of Medicine professzora. Rajta kívül a következők szervezték az estét: Dr. Rosemarie Balsam, a Yale pszichiáter professzora és akkoriban a WNEIPA programvezetője, Shoshana Felman professzor, Thomas F. Donnelly, a francia nyelv és az összehasonlító irodalom professzora a Yale-en, Dr. Dori Laub pszichoanalitikus és gyermek-túlélő, a yale-i Fortunof f Holocaust Videó Archive egyik alapítója és Dr. Albert Solnit a pedagógia és a pszichiátria professzora, kutató, a Gardiner Seminar for Psychoanalysis and the Humanities igazgatója.

2 A *Shoah-ról* szóló szeminárium szövege, amelyet Lanzmann úr Dávid Rodowick kurzusán és az összehasonlító irodalomtudományi tanszéken tartott, s amely az itt közölt beszédhez hasonló kérdésekkel foglalkozik, megjelent a *Yale French Studies* 79. számában: "Literature and the Ethical Question", szerk Claire Nouvet (New Haven: Yale University Press, 1990). További utalásokat tartalmaz *Au sujet de Shoah: le film de Claude Lanzmann* (Paris, Belin, 1990).

3 Shoshana Felman a bevezetőben, illetve Claude Lanzmann spontán, papír nélkül beszéltek.

4 A film készítőinek nevét a film nem tartalmazza. Dr. Micheels szerint (aki tőlük kapta a filmet) a filmet Rolf Orthel és Hans Fels készítette, akik Hollandiában élnek.

5 A Lanzmann által említett mondat a következőképpen hangzik: „Ahhoz, hogy közvetlenül a borzalmat nézzük, szükség van rá, hogy lemondjunk a kitérőkről és a kibúvókról, kezdve a legfontosabbal köztük, az abszolút téves módon középpontival, a miért kérdésével, az akadémikus frivolitások és disznóságok [canailleries] bizonytalan láncolatával együtt, amelyet mindig maga után von..

6 Ez a rész a *Shoah* szövege angol fordításának 165. oldalán található. (Lanzmann, 1985).

7 L. Arendt, Hannah, *Eichmann in Jerusalem*. London, Faber and Faber, 1973.

IRODALOM

LACAN, JACQUES, 1975. *Le Séminaire, livre 1: Les écrits techniques de Freud*. Paris: Seuil.

LANGBEIN, HERMANN, 1972. *Menschen in Auschwitz*. Wien: Europaverlag.

LANZMANN, CLAUDE, 1990. *Au sujet de Shoah: Le film de Claude Lanzmann*. Paris: Editions Belin.

-, 1985. *Shoah. An Oral History of the Holocaust. The Complete Text of the Film by Claude Lanzmann*. New York: Pantheon Books.

- , 1991. „Seminar on Shoah." In: *Yale French Studies*. 79. „Literature and the Ethical Question." (Claire Nouvet szerk.) New Haven: Yale University Press.
- LIFTON, ROBERT JAY, 1986. *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide*. New York: Basic Books.
- MICHEELS, LOUIS, J., 1989. *Doctor #117641: A Holocaust Memoir*. New Haven: Yale University Press.